

Bitlis Vilayetindeki Nakşî-Hâlidî Şeyhlerinin Şeyh Said Olayına Vermiş Olduğu Tepkiler*

Cihat BAKIRHAN

Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi
cihatbakirhan@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6170-1519

Makale Başvuru Tarihi : 25.02.2024

Makale Kabul Tarihi : 01.05.2024

Makale Yayın Tarihi : 31.05.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.11401495

Abdulahap YILDIZ

Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
avahap@harran.edu.tr
http://orcid.org/0000-0002-9642-833X

Özet

**Anahtar
Kelimeler:**

Bitlis,
Tasavvuf,
Nakşibendîyye,
Nakşî-Hâlidî,
Şeyh Said Olayı.

Tarihte yaşanmış kimi olaylar sadece yaşandığı dönem ile sınırlı kalmamakta, neticeleri itibarıyla yüzyılları aşan bir etkiye sahip olmaktadır. Tasavvuf ve tarikatlar tarihi açısından önemli kurumlar olan tekke ve zâviyelerin devlet eliyle kapanmasına neden olan Şeyh Said olayı da etkileri itibarıyla günümüzde dahi önemini koruyabilen ve geniş halk kitlelerini etkileyen toplumsal olayların başında gelmektedir. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda meydana gelen Şeyh Said olayı, bu hareketi başlatan kişilerin politik konumları itibarıyla ülkenin siyasi tarihini ilgilendirdiği gibi dinî düşünce ve konumları itibarıyla de tarikatlar tarihini ilgilendirmektedir. Bu ayaklanmanın neticesinde illegal bir yapıya dönüştürülen tekke ve zâviyelerin Osmanlı'dan farklı olarak bütün cazibesini yitirmesine sebep olması açısından üzerinde durulması gereken önemli bir tarihî vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da en etkin tasavvufî hareket olan Nakşî-Hâlidî tarikatı, toplumun bütün unsurlarına hitap etmiş ve geniş bir mürid ağıyla en ücra yerleşim birimlerine kadar nüfuz edebilmiştir. Nakşî-Hâlidî geleneğin önemli merkezlerinden biri olan Bitlis vilayeti her ne kadar Şeyh Said olayının başladığı noktadan uzak olsa da bu vilayette bulunan Hâlidî şeyhlerinin bu hareket karşısındaki tavır ve tutumları, tarikatların veya tarikat şeyhlerinin toplumun üzerindeki etkilerini, toplumsal olaylar karşısında kitleleri yönlendirebilme potansiyellerini görebilmek açısından önemlidir. Bu çalışmada, Şeyh Said olayı esnasında ve sonrasında Bitlis vilayeti dahilinde bulunan Nakşî-Hâlidî şeyhlerinin aldıkları kararlar ve sonrasında yaşanan sürgün ve tutuklamalar üzerinde durulmuştur.

Reactions of the Naqshi-Khalidi Sheikhs in Bitlis Province to the Sheikh Said Incident

Abstract

Keywords:

Bitlis,
Sufism,
Naqshbandiyya,
Naqshi-Khalidi,
Sheikh Said
Incident.

Some events that have occurred in history are not limited to the period in which they occurred but have an impact that extends beyond centuries. The Sheikh Said incident, which caused the closure of dervish lodges and zawiyas, which are important institutions in terms of the history of Sufism and sects, by the state, is one of the social events that maintains its importance even today and affects the masses of people. The Sheikh Said incident, which took place in the first years of the foundation of the Republic, concerns the political history of the country in terms of the political positions of the people who started this movement, as well as the history of the sects in terms of their religious thoughts and positions. It emerges as an important historical event that needs to be emphasized as it caused the lodges and zawiyas, which were turned into an illegal structure as a result of this uprising, to lose all their appeal, unlike the Ottoman Empire. Since the late period of the Ottoman Empire, especially in Eastern and Southeastern Anatolia, the Naqshi-Khalidi order, which has been the most effective Sufi movement, addressed all elements of society and managed to penetrate even the most remote settlements with its extensive network of disciples. Although the Bitlis province, one of the important centers of the Naqshbandi-Khalidi tradition, may seem distant from the point where the Sheikh Said incident began, the attitudes and behaviors of Khalidi sheikhs in this province against this movement are significant in terms of understanding the influence of orders or order sheikhs on society and their potential to guide masses in the face of social events. In this study, emphasis has been placed on the decisions made by Naqshbandi-Khalidi sheikhs within the Bitlis province during and after the Sheikh Said incident, as well as the subsequent exiles and arrests.

* Bu makale "Geçmişten Günümüze Bitlis'te Nakşî-Hâlidî Tarikatı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Nakşî-Hâlidî tarihinde Bitlis vilayetini ilgilendiren ve doğrudan Hâlidî şeyhlerin başlatmış olduğu iki isyan hareketi vardır. Birincisi 1914 yılında Şeyh Selim'in (öl. 1332/1914) başlatmış olduğu ve Hizan/Gayda şeyhlerinden Şeyh Şahabettin (öl. 1332/1914) ve Seyid Ali'nin (öl. 1332/1914) idam edildiği Bitlis İsyanı, diğeri de 1925 yılında yine bir Hâlidî şeyhi olan Şeyh Said'in (öl. 1343/1925) başlatmış olduğu hareketi neticesinde Türkiye'de tekke ve zâviyelerin tamamen kapatıldığı (Dokuyan, 2021: 223) isyan/ayaklanma hareketidir. Şeyh Said olayının Bitlis açısından önemi, isyanın başlamasından önce Şeyh Said'in de dahil olduğu bazı kişilerin isyan hareketliliği şüphesiyle ilk sorgulama, tutuklama ve idamlarının Bitlis'te gerçekleşmiş olması ve olayın başlamasından sonra da Bitlis Hâlidî şeyhlerinin organize bir şekilde isyana katılmamaya (Menek, 2012: 77) karar vermeleridir.

Şeyh Said olayı ilgilileri tarafından iki farklı şekilde yorumlanmaktadır (Kutlay, 2019: 271):

İlk yorum, özgürlük isteyen 'Etnik' bir hareket olduğudur. Bu fikri öne süren kesim, Şeyh Said'in başlatmış olduğu hareketin bir Kürt direnişi veya Kürt kurtuluş ve özgürlük hareketi olduğunu savunmaktadır. (Celil vd. 1998: 147-65; Kurij 2013: 18). Bu fikri savunanlara göre, "her iki toplumu bir arada tutan dinî simge olan hilafetin kaldırılması" ile aralarında beraber hareket edecek bir bağ kalmadığı gibi (Şimşir, 1991: 21; Koç, 2013: 156) şeriat isteyenler de sonradan bu harekete eklenmiştir. Bruinessen'e göre, Şeyh Said ayaklanması, hükümetin Kürt politikası tehditkâr bir hale geldiği için Kürdistan'ın bağımsızlığı adına başlatılmıştır (Vatan Gazetesi, 10 Mart 1925, 1; Bruinessen, 2018: 412). Ayaklanmaya dinî bir görünüm vermek ise herhangi bir sebeple kendileri ile hareket edemeyecek olan Kürtlerin, dinî saikler sayesinde ayaklanmaya katılmalarını sağlayacak, böylece durum isyan hareketini planlayanlar için daha avantajlı hale gelecektir (Bruinessen, 2018: 414). Kazım Karabekir'e göre de mesele "Kürtlük cereyanı fakat irtica şekil ve mahiyetindedir" (Karabekir, 2004: 15). Dönemin bazı gazeteleri hareketin, Ermeni ve Nesturîler ile müşterek başlatılan ve tek amaçlarının müstakil bir Ermeni ve Kürdistan (Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925) ya da Kürt Krallığını (Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1925) teşkil etmek olduğunu, bunun için de "din ve şeriat alet ittihaz edilmektedir" şeklinde haberler yapmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925).

İkinci yorum ise şeriat isteyen 'Dinî' bir hareket olduğudur. Bu fikri savunan ve çoğunlukta olduğu görülen kesim ise Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte 'hilâfet' makamının ilgâ edilmesi ve yeni yönetimin şeriat hükümlerini yasaklanması karşısında doğal olarak başlayan bir hareket olduğunu dile getirmektedir (Bruinessen, 2015: 108). Biz bu çalışmamızda her iki boyuttan azade Nakşî-Hâlidî şeyhlerin Bitlis vilayeti özelinde bu olay karşısındaki tutum ve davranışları üzerinde durmaya çalışacağız.

2. ŞEYH SAİD OLAYI

2.1. Şeyh Said Olayının Nakşî-Hâlidî Tarihi Açısından Önemi

Cumhuriyet dönemi Nakşî-Hâlidî tarihinin en önemli olayı hiç şüphesiz "Şeyh Said İsyanı" "Genç Hadisesi" veya "Şark İsyanı" olarak isimlendirilen (Akyürekli, 2014: 11), 13 Şubat 1925'te başlayıp 15 Nisan'da bastırılan ve Şeyh Said ile birlikte birçok Nakşî-Hâlidî şeyhinin idamı ile sonuçlanan olaydır (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1925; Vakit Gazetesi, 30 Haziran 1925; Vatan Gazetesi, 30 Haziran 1925). Şeyh Said olayının tasavvuf ve tarikatlar tarihi açısından önemli olması, Osmanlı Devleti'nde resmî bir statüye sahip olan tarikatların bu olay bahane edilerek tekke ve zâviyelerinin kapatılması ve illegal bir yapı haline getirilmesidir. Cumhuriyet tarihi açısından önemi ise, bu isyan hareketi boyunca nerdeyse Kurtuluş Savaşı'nda verilen askerî kayıplar kadar bir kaybın olduğu iddiasıdır (Tunçay, 1999: 143).

Cumhuriyet'in ilanından sonra hayata geçirilen bazı düzenlemeler, özellikle ülkenin doğusunda etkin olan Nakşî-Hâlidî şeyhleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun en bariz örneğini Şeyh Said isyanı oluşturmaktadır. İsyân hareketinin başladığı 1925 yılında Hınıs'ta bulunan ve bir Nakşî-Hâlidî tekkesi olan Kolhisar tekkesinin postnişinliğini yapan Şeyh Said, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin (öl. 1242/1827) halifelerinden Şeyh Ali Sebtî'nin (öl. 1287/1870) torunu (Oğuz, 1992: 113; Memiş, 2000: 198; Korkusuz, 2004: 80; Kavak, 2017: 384; el-Çânî, 2020: 310) ve bir Nakşî-Hâlidî şeyhi olan babası Şeyh Mahmud Feyzi'nin (öl. 1311/1894) de halifesidir (el-Çânî, 2020: 162). Dolayısıyla, Şeyh Said'in başlattığı ve neticesinde tekke ve zâviyelerin kapatılarak tarikatların yasaklandığı bu olay, tarihsel olarak Nakşî-Hâlidî şeyhlerine atfedilen bir hadise olarak kaydedilmiştir.

Şeyh Said olayı konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Mumcu, olayın odak noktasının “Nakşibendî tarikatı” olduğunu savunurken (Mumcu, 2019: 45) Bitlis Hâlidî şeyhlerinden Şeyh Abdülbaki Küfrevî'nin (öl. 1361/1943) oğlu Kasım Küfrevî (öl. 1992) olayın “Nakşibendî şeyhliği” adına yapılmadığı düşüncesindedir. Küfrevî'ye göre Nakşî şeyhi olmak ile Nakşibendilik adına hareket etmek aynı şey değildir. Dolayısıyla Şeyh Said olayı, bir Nakşî şeyhinin ‘tarikat’ adına yapmadığı bir harekettir (Nalbantoğlu, 1994: 27). Algar da tekke ve zâviyelerin kapatılması kararını özellikle “Nakşibendiyye'nin varlığına son vermek” için atılan adımlar olarak algılamıştır (Algar, 2007: 261).

Goloğlu'nun aktardığı bilgiler, bazı devlet yöneticilerinin zaten Nakşibendiyye tarikatına karşı olumsuz bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır. Goloğlu, Mustafa Kemal'in bir konuşmasında Nakşibendiyye tarikatı için “bilinmelidir ki bu tarikat yok edilecektir” diyerek bunun politik bir sebebe dayandırılması gerektiğini dile getirdiğini; Kazım Karabekir'in de “bu tarikat bir yılandır, yok edilmelidir” sözleriyle Mustafa Kemal'i tasdik ettiğini aktarmaktadır (Goloğlu, 1972: 306). Bütün tekkelerin okula çevrilmesini veya yakılmasını teklif eden Kâzım Karabekir, Nakşibendiyye tarikatı mensuplarının neden olduğu bazı olaylara istinaden Nakşî şeyhlerini bozgunculuk çıkarmakla itham ederken, tarihte Bitlis İsyanı olarak bilinen ve 1914 yılında yaşanan Molla Selim olayına da atıfta bulunur (Goloğlu, 1972: 306).

2.2. Olayın Arka Planı

Millî Mücadele'de büyük yararlılıklar gösteren tarikat erbabı şeyhler ile Cumhuriyet yönetimi arasındaki irtibat ve iş birliği, devletin iç düzeni ve huzuru için gerekli görüldüğünden 1924 yılına kadar devam etmiş (Aktaş, 1998: 49); kurulan ilk mecliste de birçok tarikat şeyhi mebus olarak görev yapmıştır. Millî Mücadele boyunca vatanın istiklâli için yapılan çalışmalar, İslâmî hassasiyetler dikkate alınarak yürütülmüştür. Ancak Millî Mücadele'nin ardından “batılılaşma” adına birçok reform yapılmış ve yeni meclisin ilk faaliyetleri olarak “Hilâfetin ilgâsı, Şe'riye ve Evkâf Vekâletinin lağvı, Tevhîd-i tedrisat” gibi devrimler hayata geçirilmiştir. Mustafa Kemal, Nutuk'ta hilâfetin kaldırılması, Şer'iyeye Vekaleti ile tekkelerin kapatılması gibi bazı düzenleme ve kanunları daha önce planladığını, ancak “vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin bütün milleti tesmîme [zehiremeye] fırsat bulmalarını” engellemek için ertelediğini anlatmaktadır (Atatürk, 1969: 718). Nihayet 3 Mart 1924'te 429, 430 ve 431 sayılı kanunlar yürürlüğe konulmuş ve mezkûr kurumlar lağv ve ilgâ edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tarih boyunca önemli hizmetler ifa eden ve tarikatların olmazsa olmaz kurumları olan tekke ve zâviyelerin bağlı bulunduğu Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgâ edildiği 429 sayılı kanunun 5. Maddesine göre “bütün medrese ve tekkelerin yönetimi yeni kurulan Diyanet İşleri Reisliği'ne bırakılmıştır.” Buna göre medreselerde müderrislerin, tekke ve zâviyelerde de şeyhlerin tayin ve azillerini ile mezkûr müesseselerin idaresini yeni ihdas edilen bu kurum üstlenecektir. Bu kanun, tekke ve zâviyelerin ilk etapta kapatılmasından ziyade, devlet güvencesine alınmasını sağlamıştır. Tekke, zâviye ve tarikatların tamamen kaldırılması ve illegal sayılması Şeyh Said isyanından sonraki süreçte gerçekleşmiştir.

3 Mart 1924'te mecliste kabul edilen bu kanun maddelerinin altında bazı din adamları ve tarikat şeyhlerinin imzasının olması dikkat-i nazarları celbedecek kadar garabet içermektedir. Zira “Hilâfetin Kaldırılması” teklifini verenler arasında bulunan Urfa Mebusu ve Meclis-i Meşâyih Reisi Şeyh Saffet (öl. 1950) (Güneş, 1997: 42) ve Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendiler (öl. 1962), tarikat mensubu şahsiyetlerdi (Aydemir, 1966: 171; Uluğ, 1975: 159-60). Urfa mebusu Şeyh Saffet'in ismi, aynı zamanda Şeyh Said ayaklanmasında sıkça gündeme gelen ve ayaklanmanın asıl tertipçileri olduğu iddia edilen Kürt Teali Cemiyeti'nin üyeleri arasında da gösterilmektedir (Mumcu, 2019: 172).

Cumhuriyet'in ilanından sonra kapatılan, Osmanlı toplumunun dinî-kültürel hayatının temel dinamikleri olan ve Osmanlıyı muasırlarından geri bıraktığı iddia edilen bu İslâmî kurumların lağv ve ilgâ edilmelerinin amacı, yeni Türkiye toplumunu “muasır medeniyet” ülküsüne ulaştıramaması düşüncesiydi (Algar, 2007: 260; Yapıcı, 2015: 102). Üstelik bu devrimler, laik Türkiye fikrinin ilk nüvesini de oluşturmaktadır. Yapılan reformlar, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele boyunca hizmetleri görülen tarikat ehlinin tepkisini çekmiş, Cumhuriyet döneminde şeyhlerin devlet yönetimiyle problemler yaşamasına neden olmuştur. Nihayet 1925 yılında kabul edilen “Tekke ve Zâviyelerin Seddi” ile gayr-i resmî bir statüye dönüştürülmeleri ise bütün tarikatların gizlenmelerine, gözden ırak izbe yerlerde faaliyetlerini yürütmelerine ve şeyhlerden birçoğunun tutuklanmasına veya sürgün edilmesine neden olmuştur.

Şeyh Said ve beraberindekileri bir isyan hareketine sürükleyen yerel ve etnik faktörlerin ötesinde, Cumhuriyet yönetiminin kuruluşundan sonra yöneticilerin dinî tutumlarındaki değişim, devlet yönetiminde gittikçe azalan dinî hassasiyet ve Hilâfetin kaldırılması, Şe'riye ve Evkâf Vekâletinin lağv edilmesi, Tevhid-i tedrisat gibi uygulamaların hayata geçirilmesi, Şeyh Said ve onunla hareket eden arkadaşlarını “bu dinsiz düzene karşı boyun eğmeme” (Mumcu, 2019: 44) kararını almalarına vesile olan olaylar olmuştur.

2.3. Şeyh Said Olayı Öncesinde Bitlis'te Yaşanan Gelişmeler

İsyan Hareketi başlamadan önce, Nehrî şeyhlerinden Seyyid Abdülkadir'in (öl. 1343/1925) başkanlığını yaptığı ve üyeleri arasında Hizan şeyhlerinden Şeyh Selahaddin'in (öl. 1388/1969) de bulunduğu Kürt Teali Cemiyeti'nin (Akyürekli, 2014: 294; Olson 1989: 170) üyesi Bitlis eski mebusu Yusuf Ziya (öl. 1343/1925) ile Cibranlı Halit Bey (öl. 1343/1925), Azadî Örgütü meselesi (Akyürekli, 2014: 10) ve bazı zararlı faaliyetler yürütmekten Bitlis Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesine sevk edilerek tutuklanmış, Şeyh Said ile Hasananlı Halid Bey'in (öl. ?) de şahitliklerine başvurulmak üzere Bitlis'e gelip ifade vermelerine karar verilmiştir. TBMM'de yapmış olduğu muhalefet dolayısıyla görevine son verilen Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey ile Cibranlı Halit Bey öncülüğünde, Erzurum'da bölgenin ileri gelen aşiret reisleriyle isyan hareketi başlamadan aylar öncesinde bir toplantı tertip edilmiş, bir isyan hareketinin yol haritası çizilen bu toplantıda bölgede tanınan ve saygın bir kişilik olan Şeyh Said 'gıyaben' manevî önder olarak seçilmiştir (Fırat, 1970: 192-93). Alınan bu karar, Şeyh Said'e bildirilmiş, onun da onayı alındıktan sonra bölgedeki tüm şeyhlere ve aşiret reislerine mektuplar gönderilerek görüşmeler yapılmış ve destekleri istenmiştir. Bu durmadan haberdar olan Ankara hükümeti, Yusuf Ziya Bey, Cibranlı Halit Bey, Huyutlu Musa Bey (öl. 1348/1930), Hasenanlı Halit Bey gibi olayla ilişkili kişilerin tutuklanmasına karar vermiştir. Bu gelişmeler üzerine Yusuf Ziya Bey 10 Ekim 1924'te tutuklanmış ve Bitlis Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesine sevk edilmiştir. Yusuf Ziya Bey'in ifadelerinde Cibranlı Halit Bey ile Şeyh Said'in de ismi ön plana çıkınca Cibranlı Halit Bey sonradan tutuklanarak Bitlis'e getirilmiş, Şeyh Said'in de ifadesinin alınması istenmiştir (Fırat, 1970: 193; Aras, 1992: 32-33; Cırık, 2015: 225). Ancak yaşlılığını ve hastalığını ileri süren Şeyh Said Bitlis'e gelmemiş, ifadesinin ikamet ettiği Hınıs'ta alınması hususunda kendisine müsaade edilmesini talep etmiştir (Mumcu, 2019: 118; Akyürekli, 2014: 11). Şeyh Said yakalandıktan sonra mahkeme heyetine verdiği ifadesinde şahitliğine başvurulmak üzere Bitlis'e çağrıldığında, ifadesinin Hınıs'ta alınması için müsaade alması hususunda Bitlis İstinaf Mahkemesi üyesi Şeyh Abdülbaki (Küfrevî)'ye bir mektup yazarak kendisine kolaylık gösterilmesi için yardımda bulunmasını istediğini belirtmiştir (Şark İM. MZ, 2016: 287 (13); Koçin ve Ertüren, 2020: 36). İfadeleri doğrultusunda kendisinin muzır bir durumunun olmadığı, halk nezdinde saygın ve her türlü ihtirastan uzak, mübarek bir din adamı olduğu gibi saiklerle tutuklanmasının gerekmediğine hükmedilmiş ve serbest bırakılmıştır (Fırat, 1970: 197-98).

2.4. Olayın Başlaması, Tutuklama ve İdamlar

Hınıs'taki sorgusunun ardından salıverilen Şeyh Said, her sene yaptığı gibi hem irşâd faaliyetlerinde bulunmak hem de dedesi Şeyh Ali Sebtî'nin kabrini ziyaret etmek amacıyla bir grup müridanıyla Palu'ya doğru hareket etmiştir. Şeyh Said, bu yıl yaptığı yolculuğunu başka bir güzergâh üzerinden ve daha erken yapmış, ancak kendisinin de içinde bulunduğu bazı sorgu ve takibatların yaşandığı günlerde yapılan bu güzergâh değişikliği dikkat çekmiştir. Bu güzergâh değişikliği ilk olarak bir öğretmen tarafından fark edilip ihbar dilekçesiyle ilgili makamlara bildirilmiş, neticede Şeyh Said'in takip edilmesine neden olmuştur (Kürt İsyancıları, 1992: 1/127; Akyürekli, 2014: 11; Baysal, 2022: 29). Şeyh Said, takip ettiği yeni güzergâhta bulunan kardeşi Şeyh Abdurrahim'in ikamet ettiği Piran köyüne de uğramış, Piran'da kardeşinin evinde bulunduğu sırada köye gelen jandarma müfrezesi kumandanı, bazı kanun kaçaklarının köyde bulunduğunu, bunların kendilerine teslim edilmelerini istemiştir (Toker, 1998: 40). Şeyh Said, olumsuz herhangi bir durumun meydana gelmemesi için en azından kendilerinin köyden ayrıldıktan sonra kaçakları teslim almalarını teklif etmişse de firariler ile jandarma müfrezesi arasında bir çatışma vuku bulmuş ve çatışma Şeyh Said olayının 13 Şubat 1925'te fiilî olarak başlamasına neden olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1925; Vatan Gazetesi, 26 Şubat 1925; Dünya Gazetesi, 15 Nisan 1925). Şeyh Said, Şark İstiklal Mahkemesindeki ifadesinde Piran'da vukuu bulan bu hadiseden önce bir kıyam/isyân hareketi planlamadığını, niyetinin ulemâ ve meşayihle ilmî münâkaşa yaparak şer'î hükümlerin uygulanması ve medreselerin açılması gibi hususlarda risale yazmak suretiyle hükümetten istekte bulunmayı düşündüğünü, ancak kader-i ilahinin kendisini Piran'a sürüklediğini, Piran vakası olunca da kedisini işin içinde bulduğunu ve bir daha içinden çıkamadığını ve mecburen "Emîru'l-Mücâhidin/Hâdimu'l-Mücâhidin" olarak isyanın başına geçtiğini belirtmektedir (Dünya Gazetesi, 15 Nisan 1925; Koçin ve Ertüren, 2020: 24-28). Mumcu'ya göre ise Şeyh Said Hınıs'taki ifadesinden sonra evine dönerken Bitlis Cezaevi'nde bulunan kayını Cibranlı Halit Bey'den "ayaklanmanın başına geçmesi" talimatını almıştır (Mumcu, 2019: 48). Her hâlükârda kendisini, kontrolden çıkan bir çatışmanın ortasında bulan ve bundan sorumlu tutulan Şeyh Said, buradan Genç vilayetine geçerek halkın başlayan isyan hareketine katılmaları hususunda bildiriler dağıtmıştır.

İsyân hareketi, Genç, Diyarbakır, Elâzığ, Muş gibi vilayetlere ve bu vilayetlerin birçok kaza ve köylerine kadar yayılır. Bundan sonra harekât Şeyh Said kumandasında ve kendisinin belirlediği cephelerde görevlendirdiği komutanlar ile organize bir şekilde yürütülmüştür. Şeyh Said, harekâtın bütün aşamalarında Hâlidî şeyhleri ile hareket etmiş, oluşturduğu bütün harekât bölgelerinde sorumlu komutanlar olarak Hâlidî şeyhlerini görevlendirmiştir. Bütün harekât bölgelerinin kendisine bağlı olduğu üst kumandan olan Şeyh Said, Diyarbakır

cephesini bizzat kendisi kumanda etmiştir. Maden-Ergani-Silvan hattı kardeşi Şeyh Abdurrahim (öl. 1343/1925) ve Silvan şeyhlerinden Şeyh Şemseddin'in (öl. 1343/1925); Siverek bölgesi Şeyh Eyyüp'ün (öl. 1343/1925) Harput-Elâzığ bölgesi ise Gökdereli Şeyh Şerif'in (öl. 1343/1925) kumandasına verilmiştir. Çapakçur-Genç bölgesi Çan şeyhlerinden Şeyh Mustafa (öl. 1343/1925), Şeyh İbrahim (öl. 1343/1925) ve Şeyh Hasan (öl. 1343/1925) tarafından kumanda edilmiştir. Varto-Malazgirt-Muş bölgesi ise Bitlis yönünde ilerleyecek olan Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza (öl. 1970) ile Erzurum yönünde ilerleyecek olan Melekanlı Şeyh Abdullah'a (öl. 1343/1925) teslim edilmiştir (Fırat, 1970: 204-15; Bruinessen, 2018: 421-22; Mumcu, 2019: 79-80; Aras, 1992: 38-44).

Neticede Şeyh Said olayı bahane edilerek Takrir-i Sükûn kanunu çıkarılmış, bölgede kısmî sıkıyönetim ilan edilerek isyan hareketi bastırılmış ve İstiklal Mahkemeleri kurularak (TBMM ZC, 1925: 1/129, 2/149) Şeyh Said ve hareketin yönetici kadroları dahil isyana katılan birçok kişi idam edilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında meydana gelen Şeyh Said olayı, Yüksel'in "Nakşibendi aristokrasisi" (Yüksel, 1993: 101) olarak nitelendirdiği Hâlidî şeyhlerinin devlet nezdinde muhalif konuma geçmelerine neden olmuş, sekiz ay sonra 30 Kasım 1925'te kültür müesseseleri olan tekkeler ve türbeler kapatılmıştır (Kara, 2019: 268).

14 Nisan 1925'te Bitlis'te kurşuna dizilerek öldürülen eski Bitlis Mebusu Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit Beyler, olayın ilk mahkumları ve ilk idam edilen isimleri olmuştur (Vatan Gazetesi, 15 Nisan 1925, 1; Dersimi, 1979: 153; Mumcu, 2019: 83). İsyanın bastırılmasından sonra tutuklananlar arasında bulunan II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Ayân üyeliği (Güneş, 1997: 7) ile Bitlis Ceza Mahkemesi Reisliği de yapan Seyyid Abdulkadir Nehrî (öl. 1343/1925) ve oğlu Mehmet (öl. 1343/1925), Şeyh Said ayaklanmasını tertip ve teşvik etmekten (Aydemir, 1966: 228) suçlu bulunmuş ve 27 Mayıs 1925'te idam edilmiştir (Güneş, 1997: 149; Akyürekli, 2014: 297). Şeyh Said olayının yaşandığı 1925'te Nehrî tekkesinin postnişini de olan Seyyid Abdulkadir Nehrî'nin idamından sonra Nehrî şeyhleri de bir isyan hareketine kalkışmış, küçük çaplı bu isyanda başarılı olamayan şeyhler, bütün aile efradıyla Revaduz'a yerleşmişlerdir. (Sevgen, 1967: 3166; Çakır, 2016: 57).

Genç vilayeti dahilinde bulunan ve Şeyh Ali Septî'nin halifelerinden olup Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) ile I. Dünya savaşında pek çok mücadeleler vermiş iki Nakşî-Hâlidî aile olan Çan ve Melekan şeyhleri (Tenik, 2015: 133-36; Ayış, 2019: 34-45) isyana bilfiil katıldıkları için birçoğu da Şeyh Said'le birlikte idam edilmiştir. Melekan şeyhlerinden Şeyh Abdullah b. Şeyh Mahmut, Çan şeyhlerinden Şeyh Hasan b. Şeyh Ahmet (öl. 1343/1925), Çapakçur müftüsü Şeyh İbrahim b. Şeyh Hâlid (öl. 1343/1925), Şeyh Celaeddin b. Hâlid (öl. 1343/1925), Şeyh Abdullah b. Şeyh Hâlid (öl. 1343/1925), Şeyh Ali b. Şeyh Hâlid (öl. 1343/1925), Gökdereli Şeyh Muhammed Şerif b. Şeyh Mustafa, 29 Haziran 1925 günü idam edilmiştir (Kürt İsyanları, 1992: 1/193). Bunlardan başka Muş Varto'dan Hacıbey karyesi postnişini Şeyh Ali b. Şeyh Musa (öl. 1343/1925), Şeyh Cemil b. Şeyh Mustafa Zorabadî (öl. 1343/1925); Diyarbakır'dan Şeyh Âdem b. Şeyh Muhammed (öl. 1343/1925), Cafer Tayyar Baba Dergâhı mütevellisi Şeyh Ömer b. Şeyh Bekir (öl. 1343/1925), Hanili Şeyh Abdullah b. Şeyh Ali (öl. 1343/1925), Şeyh Şemseddin b. Şeyh Yusuf (öl. 1343/1925), Şeyh İsmail b. Şeyh Hasan (öl. 1343/1925), Şeyh Abdullatif b. Şeyh Hasan (öl. 1343/1925) da idam edilen diğer şeyhlerdir (el-Çânî, 2020: 165-66; Akyürekli, 2014: 35, 37, 38, 40,42; Koçin ve Ertüren, 2020: 479).

2.5. Şeyh Said Olayı ve Bitlis Nakşî-Hâlidî Şeyhleri

Şeyh Said ayaklanması ile bağlantılı ilk yargılanmalar Bitlis'te olmasına ve hareketin ilk tertipçilerinden biri olarak gösterilen Yusuf Ziya Bey'in Bitlis Mebusluğunu yapmasına rağmen, böylesine önemli bir olayla ilgili Bitlisli Hâlidî şeyhleriyle irtibata geçmemesi, şeyhlerin de bu harekete katılmaması ilginç karşılanmıştır. Buna rağmen Şeyh Said olayı bahane edilerek Bitlis'te bulunan Küfrevî, Norşin, Ohin ve Hizan şeyhlerinin birçoğu sürgüne gönderilmiş, bir kısmı da ağır cezalarla cezalandırılmıştır.

Şeyh Said isyanı yaşandığı yıllarda Norşin'de Şeyh Masum (öl. 1390/1971), Ohin'de Şeyh Alaüddin (öl. 1369/1949), Küfrevî dergâhında da Şeyh Abdülbakî postnişindir. Gayda dergâhında ise Şeyh Selahaddin (İnan) etkindir. Şeyh Said ayaklanması başladığında Hayderan aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa isyan hareketine katılıp katılmama hususunda Şeyh Masum'a haber göndermiştir. Bununla beraber Norşin şeyhlerinin Şeyh Said'den mektup aldıklarına dair bazı söylentiler de dile getirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi Şeyh Said Piran'dan hareketin yürütüldüğü merkezlerden biri olan Genç kazasına geçtikten sonra bölgenin ileri gelen ağa, bey ve şeyhlerine mektuplar göndermiştir. Ancak Norşin şeyhleri, olayların başladığı esnada postnişin olan Şeyh Masum'un Şeyh Said'den mektup aldığına dair iddiaların doğru olmadığını, bu konuda ne yapılması gerektiği ile ilgili sadece Kör Hüseyin Paşa'nın Şeyh Masum'a haber gönderdiğini dile getirmektedir (Yüksel, 1993: 157).

Şeyh Said olayında Bitlis Hâlidî şeyhlerinden bazılarının isyan hareketinin öncüleri olarak gösteren ve dönemin gazetelerine de yansıyan bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bunların ilki Vakit gazetesinin Küfrevî dergâhı şeyhi Şeyh Abdülbaki Küfrevî hakkında yapmış olduğu haber olmuştur. Vakit gazetesinin, 18 Mart 1925 tarihli nüshasında ‘isyancıların rüesâsı’ sayılırken Bitlisli Şeyh Abdülbaki Küfrevî’nin ismi de zikredilmiştir (Vakit Gazetesi, 18 Mart 1925) Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise Küfrevî şeyhini “Hükümet-i Cumhuriye’nin en sâdik ve fiilen hâdimi olduğundan” haberin gazete tarafından tekzip edilmesinin gerektiğini yazmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Mart 1925, 2). Bitlis Hâlidî şeyhleri hakkında ortaya atılan başka bir iddia da Norşin şeyhlerinden ‘Hazret’ lakaplı Şeyh Diyaüddin ile ilgilidir. Bu iddiaya göre de Şeyh Diyaüddin, isyan hareketinin ‘ikinci adamı’ ve baş aktörlerinden birisidir. (Çay, 2010: 464). Halbuki Şeyh Diyaüddin 1925’te ayaklanmadan kısa bir süre önce vefat etmiştir ve isyan hareketi baş gösterdiğinde Norşin dergâhında Şeyh Masum etkindir (Ziyaüddin, 1982: 10; Yüksel, 1993: 156; Kardaş, 2004: 120). Ohinî de Şeyh Diyaüddin’in vefat tarihi olarak hicrî 17 Recep 1342, rûmî 9 Şubat 1340 tarihini vermektedir ki bu tarih miladî 1924’e denk gelmektedir (Ohinî, t.y.: 124). Ohinî’nin, Molla Abdullah Melekendi’ye dayandırdığı bir bilgiye göre Şeyh Said, Şeyh Abdurrahman Tâgî hakkında menfi, Şeyh Diyaüddin hakkında ise müsbet düşüncelere sahiptir (Ohinî, t.y.: 124).

Kör Hüseyin Paşa’nın başlayan isyan hareketi karşısında ne yapılması gerektiği hususunda Norşin şeyhlerine danışması üzerine Ohin, Norşin, Gayda, Küfrevî şeyhleri ile diğer bazı şeyhler ve aşiret ağaları isyan konusunu müzakere etmek için Bitlis’te bir toplantı tertip ederler (Yüksel, 1993: 157). Bitlis Hâlidî şeyhlerinin bir araya geldiği bu toplantıda Şeyh Alaüddin Ohinî’den bu hususta bir fetva istenmiştir. Şeyh Alaüddin, hükümete karşı yeterli güce sahip olunmadığını, bu durumda isyana katılmaları halinde başarının elde edilemeyeceğini ve birçok Müslümanın hükümetçe zulme uğrayacağını gerekçe göstererek isyana katılmama fetvasını verir. Bu fetva, diğer şeyhlerin de isyana katılmamasını sağlar. Ancak Bruinessen, bölgede Şeyh Said isyanına karşı tavrı alan tek Hâlidî şeyhinin Hazret’in halifelerinden Şeyh Muhammed Selim Hezanî (öl. 1355/1934) olduğunu iddia etmektedir (Bruinessen, 2018: 480). Bu bilgi doğrudur ancak kanaatimizce eksiktir. Zira Bitlis’te tertip edilen toplantıya katılan bütün şeyhler, isyan hareketine katılmama hususunda ortak bir karar almıştır ve Şeyh Muhammed Selim Hezanî’nin de bu toplantıya katılması ihtimal dahilindedir. Şayet mezkûr toplantıya katılmamışsa bile böylesi önem atfedilen bir olayda Norşin şeyhlerinden bağımsız hareket etmesi pek de olası görülmemektedir. Dolayısıyla Şeyh Muhammed Selim Hezanî de toplantıda alınan ortak kararın gereği diğer şeyhler gibi Şeyh Said ile beraber hareket etmemiştir.

Toplantıdan sonra, Şeyh Selahattin ve Şeyh Masum alınan kararı dönemin Bitlis Valisi Kazım Dirik’e bildirir. Fırat, bu toplantıyı Kazım Paşa’nın tertiplediği ve Paşa’nın şeyhleri ikna ederek isyana katılmalarına engel olduğu şeklinde aktarmaktadır (Fırat, 1970: 196). Ancak toplantı Kazım Paşa’nın değil, bizzat şeyhlerin isteği üzerine yapılmış, toplantıdan sonra karar Paşa’ya bildirilmiştir (Yüksel, 1993: 158). Yüksel, bazı kaynakların Şeyh Masum ile Şeyh Abdülbaki’nin Kazım Paşa’dan elli bin adet gibi büyük bir miktarda altın aldıkları için destek vermedikleri (Kaya, 2005: 54-55) şeklindeki bilginin gerçeği yansıtmadığını, iddia edilen miktarı vermenin o dönem şartlarında zaten mümkün olmadığını, şayet böyle bir durum olsaydı İzmir’de sürgünde oldukları dönemde memlekete gelmemeleri için Kazım Paşa tarafından Şeyh Masum’a teklif edilen geniş arazileri (bugünkü İzmir Fuar alanı) kabul edeceğini, mezkûr şeyhlerin bu olaya destek vermedikleri gibi hükümetten yana da bir tavır sergilemediklerini dile getirmektedir (Yüksel, 1993: 159-60). Şeyh Abdülbaki Küfrevî’ye de İstanbul’da, Bitlis’teki gayrimenkullerine karşılık Çiftahavuzlar mevkiinde geniş araziler teklif edilmiş, Şeyh Masum gibi o da bu teklifi reddetmiştir (Serdar, 2019: 108). Gıyasettin Emre de bu iddianın sadece Kazım Dirik Paşa’nın hezeyanları olduğunu söylemektedir. Emre’ye göre bunun hayal ürünü olduğunun en büyük kanıtı, 1914 Rus Muhaberesinden sonra aralarında çıkan ihtilafın dolayı zaten Küfrevîler ile Norşin şeyhlerinin böyle bir toplantıda görüşmemiş olmalarıdır (Emre, 2006: 243). Dolayısıyla Küfrevîler ile Norşin şeyhleri bu toplantıya beraber katılmamışlardır. Başka bir kanıt ise Dirik’in hükümete intikal ettirdiğini söylediği olayın, bugüne kadar hiçbir resmî yazısının ortaya çıkmamış olmasıdır (Emre, 2006: 242-44).

Durum bundan ibaret olmasına rağmen, isyan bastırıldıktan sonra bütün Bitlis Hâlidî şeyhleri sürgüne gönderilir. Bitlis vilayeti dahilindeki sürgün ve tutuklamaların tek istisnası Hazret’in halifelerinden Şeyh Mahmud Karakoyî (öl. 1363/1934) olmuştur. Şeyh Mahmud, Cibranlı aşiret reisi Halid Bey ile Şeyh Said ayaklanmasına katıldığı için Suriye’ye kaçıp oraya yerleşmiştir (Yüksel, 1993: 115; Bruinessen, 2018: 439). Şeyh Mahmut Karakoyî’nin isyan hareketine destek vermesinin ve ardından Suriye’ye kaçmasının sebebi olarak Bitlis’te yapılan toplantıya katılmaması ve alınan karardan haberdar olmaması gösterilir. Ancak Şeyh Asım, onun Suriye’ye kaçması ile ilgili olarak Huyut aşiretinden Nuh Bey’in yanında bulunan beyler ile beraber Şeyh Said isyanına katılan ve onunla aynı adı taşıyan Molla Mahmud adında başka bir kişinin hükümetçe arandığını ve yetkililerin kendisini diğer Molla Mahmut ile karıştırarak hükümet karşıtı olmakla itham ettiğini, Şeyh Mahmut Karakoyî’nin bunun için mecburen Suriye’ye kaçtığını yazmaktadır (Ohinî, t.y.: 157). Bugün dahi Karakoyî ailesinin büyük bir kısmı Suriye’de yaşamaktadır. Şeyh Fethullah Verkânîsi’nin (öl. 1317/1899)

halifelerinden olup I. Dünya savaşında şehit edilen Arvasî şeyhlerinden Şeyh Abdulğaffar Arvasî'nin (öl. 1332/1914) kardeşi Seyyid Muhammed Mazhar (öl. 1343/1925) ve 17 yaşındaki oğlu, Şeyh Said olayında tutuklanıp Elazığ'da idam edilenler arasında bulunmaktadır (Akdeniz, 2013: 18).

Şeyh Said olayının ardından Bitlis'te kurulan Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılanan Şeyh Alauddin (Ohinî, t.y.: 147), tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra medrese ve tekkesini Bitlis merkezden Ohin köyüne nakleder, orada gizli şekilde tedrisat ve irşâd faaliyetleri yürütür (Ohinî, t.y.: 138). Norşin medresesinde bütün baskı ve engellemelere rağmen tedrisat ve irşâd faaliyetleri gizli bir şekilde sürdürülmeye çalışılır (Yüksel, 1993: 162), Küfrevî dergâhı ise mühürlenir (Serdar, 2019: 107).

Şeyh Said isyanından sonra olaylara karışmadıkları ve tarafsız kaldıkları halde Küfrevî ailesinden Şeyh Abdülbakî (Serdar, 2019: 107), Gavs-ı Hizanî ailesinden Seyyid Abdullah ve oğlu Seyyid Ahmet, Ohin Şeyhlerinden Şeyh Alauddin, Norşin şeyhlerinden Şeyh Masum ve Sultan Veled (öl. ?), Şeyh Muhammed Hazin Fersâfi'nin (öl. 1308/1890) ailesinden Şeyh Abdullah (öl.?) iki yıla yakın bir süreyle İzmir'e sürgün edilmiştir (Ohinî, t.y.: 140). Sürgüne tabi tutulan bu şeyhlerden bir kısmının aile efradı da hükümet tarafından Diyarbakır'a gönderilmiştir (Ohinî, t.y.: 142). Küfrevî şeyhleri, zorunlu iskân için İstanbul'a (Serdar, 2019: 107); Hizan şeyhlerinden Seyid Ali'nin oğlu Selahaddin ve kardeşi Haydar (öl. ?) 15 yıl kürek cezası ve zorunlu iskân ile Kastamonu'ya (Akyürekli, 2014: 150, 2/733), yine Hizan şeyhlerinin torunlarından Musa oğlu Mehmet Reşit (öl. ?) Çanakkale'ye (Akyürekli, 2014: 224) sürgün edilmişlerdir.

İzmir sürgününden sonra Şeyh Muhammed Masum, Norşin dergâhı halifelerinden Molla Muhammed Baki Subaşı (öl. 1972), Şeyh Alauddin ile kardeşi Şeyh Cüneyt (öl. 1377/1958) ve bazı müderrisleri bu sefer 1930 Zilan Deresi hadisesi bahane edilerek, medrese ve tekke faaliyetlerini sürdürmek, kılık-kıyafet kanununa muhalefet suçundan Gaziantep cezaevine gönderilmiş ve bir yıl üç ay bu cezaevinde tutuklu kalmışlardır (Ohinî, t.y.: 144; Kardeş, 2004: 94). Bu tutuklama esnasında bizzat Mustafa Kemal'in talimatıyla şeyhlerin idam kararı çıkarılmış ancak Van Mebusu İbrahim Arvas (öl. 1965) ve Kürt kökenli bazı mebusların devreye girmesiyle idamlar uygulanmamış ancak Gaziantep'te zorunlu iskana tabi tutulmuşlardır (Yüksel, 1993: 161). Cumhuriyet döneminde Hâlidî şeyhlerin çekmiş olduğu sıkıntılar Demokrat Parti'nin iktidar olmasına kadar devam etmiş, bu zamana kadar devletin baskı ve gözetimi sürmüştür, tedrisat ve irşâd faaliyetleri büyük zorluklar altında devam edilmeye çalışılmıştır. Şeyhlerin Cumhuriyet döneminde maruz kaldıkları bu sıkıntı ve eziyetler Şeyh Fethullah Verkânisi'nin "Sultan Abdülhamid'den sonra rahat etmeyeceksiniz" sözünün bir nevi tasdiki olmuştur (Ohinî, t.y.: 145).

Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın hatıratında, Küfrevî şeyhlerinin önceden Bitlis'ten hükümete bağlılık telgraflarını gönderdiğini, 'Tağî Şeyhleri' olarak nitelediği Norşin şeyhleri ve Hizan şeyhlerinden Şeyh Selahaddin gibi Bitlis'in önde gelen Hâlidî aileleri ise 'mahkûm' olduklarından dolayı "hükümetin kendilerini affetmesi için" Şeyh Said'e destek vermediklerini ve 'meseleyi büyük çapta öldüren' kişilerin bunlar olduğunu yazmaktadır. Yine Şeyh Said'in torunu Abdulmelik Fırat'a göre Bitlis Hâlidî şeyhleri "hükümet yanlısı" olmuş, Şeyh Ali Rıza'ya göre ise "tarafsız" kalmışlardır (Fırat ve Fırat, 2022: 28-31).

3. SONUÇ

Tarihî kaynaklarda yeni kurulan bir devletin bekasına karşı başlatılan ve devletin tabiri ile 'isyan' Şeyh Said'e göre ise 'kıyam' olarak nitelenen (Baysal, 2022: 39) harekât neticesinde, birçok Nakşî-Hâlidî şeyhin idamıyla sonuçlanan Şeyh Said olayı, tasavvuf tarihi açısından tekke ve zâviyelerin kapatılması, tarikat ehlinin takibata uğraması ve bütünüyle bir yapının illegal kabul edilmesine sebep olması açısından önemli bir hadisedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan ancak etkilerinin günümüzde dahi hissedildiği olayın, değişen politik ortam ile statüleri tamamen değişen tarikatların ve tasavvufî hareketlerin karşılaştığı zorlukları göstermesi yönüyle de önem arz etmektedir. Şeyh Said olayı ve yeni hükümetin "modernizm" adına almış olduğu kararlar neticesinde, Cumhuriyet döneminin sert muhalifleri konumuna düşen ve hükümet tarafından yakın takibe uğratılıp nüfuzlarının günden güne arttığı bölgelerden uzaklaştırma politikası ile bir nevi sindirmek istediği Hâlidî şeyhleri hem tedrisat hem de irşâd geleneklerini büyük ölçüde muhafaza etmeyi başarmış ve halk nezdindeki etkilerini güçlü bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Şeyh Said olayıyla ilgili ilk tutuklama ve idamların Bitlis'ten başlamış olması, isyan hareketinin lider kadrolarından birinin Bitlisli olması ve isyanı bastırma görevinin Bitlis vilayeti yöneticilerine verilmesi aslında olayda Bitlis'i önemli kılmaktadır. Buna rağmen her biri Nakşî-Hâlidî tarikatında birer ekol olmuş Bitlis Hâlidî şeyhleri, 'din' adına isyana kalkışan ve kendileri gibi bir Nakşî-Hâlidî şeyhi olan Şeyh Said'e kollektif bir kararlar destek vermemiştir. Bunun nedeni de yayınlamış oldukları fetvada dile getirdikleri "daha fazla

müslüman kanının dökülmesine engel olmak” fikri olduğu anlaşılmaktadır. Bitlis Hâlidî şeyhlerine göre yeterli güce sahip olmadan isyana kalkışmak, sorunu çözmekten ziyade müslümanlara zulüm getireceği için böyle bir harekete destek verilemez.

Şeyh Said olayından sonra kapatılan tekke ve zâviyelerin illegal konumu günümüze kadar devam etmiş olsa da Bitlis’te daha çok medrese olarak eğitim hizmetleri veren tarikata ait mekanlarda, yasaklamanın başladığı günlerden bugüne hem irşad hem de tedrisat faaliyetlerinin kesilmeden devam etmesi sağlanmıştır. Ancak, isyana katılmamak üzere bir araya gelen Bitlis Hâlidî şeyhleri, Şeyh Said olayı bastırıldıktan sonra olayla hiçbir bağları olmamasına rağmen suçlu gibi tutuklanıp sürgüne gönderilmişlerdir. Şeyh Said olayından sonra yaşanan bu durum, şeyhlerin toplumda bir itibar kaybına uğramasına ve yaşanan olumsuzluklardan dolayı “devlete küskünler” olarak benimsenmelerine neden olmuştur. Sonraki süreçte de siyasî arenada ancak muhalif cenahta boy gösteren Bitlis’in Nakşî-Hâlidî şeyhleri, nüfuzlarını siyaset ile korumaya çalışmışlardır. Şeyh Said olayından dolayı birçoğu tutuklanan ve sürgüne gönderilen Bitlis Nakşî-Hâlidî şeyhleri, bu olay karşısında takındıkları tavır sebebiyle hükümet yanlısı addedilmiş ve ‘kıyâmı büyük ölçüde pasivize etmek’ ile suçlanmışlardır. Ancak, bu suçlamalara rağmen devletin hapis ve sürgün cezalarından kurtulamamışlardır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, V. (2013). *Seyyid Şefik Arvasi*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Aktaş, Z. (1998). *Tekke, Zâviye, Tarikatların ve Türbelerin Kaldırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akyürekli, M. (2014). *Gereğe ve Hükümleriyle Şark İstiklal Mahkemesi Kararları* (1. Cilt). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Algar, H. (2007). *Nakşibendilik* (2. Basım). İstanbul: İnsan Yayınevi.
- Aras, İ. (1992). *Adım Şeyh Said*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk* (2 Cilt) (1920-1927) (9. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aydemir, Ş. S. (1966). *Tek Adam Mustafa Kemal* (3. Cilt) (1922-1938) (2. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayış, M. Ş. (2019). Bingöl’de Bir Tasavvuf Ailesi: Melekan Şeyhleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 31-54.
- Baysal, N. O. (Aralık 2022). Şeyh Said İsyanının Nedenleri Gelişim Süreci ve Sonuçlarına Dair Değerlendirme. *GAB Akademi Dergisi*, 2(3), 26-42.
- Bruinessen, M. V. (2015). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (9. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2018). *Ağa, Şeyh, Devlet* (10. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cırık, B. (2015). *Üç Devirde Bir Kürt Aşiret Reisi Hacı Musa Bey (1853-1928)*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Çakır, M. S. (2016). XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği. *Turkish Studies*, 11(21), 53-78. Erişim adresi: https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=358943102_3Cak%C4%B1rMehm etSaki-sos-53-78.pdf&key=20066
- Çânî, S. (2020). *‘Ulemâ’ unâ mine ‘l-müderrişîn fi ‘l-karni ‘l- ‘işrîn* (4. Basım). İstanbul: Daru’r-Ravda.
- Çay, A. M. (2010). *Her Yönüyle Kürt Dosyası* (8. Basım). İstanbul: İlgi Kültür Yayıncılık.
- Dersimi, N. (1979). *Dersim Tarihi*. İstanbul: Eylem Yayınevi.
- Dokuyan, S. (2021). Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 98, 217-244.
- Emre, G. (2006). *Medreseden Meclis’e Meclis’ten Yassıada’ya*. İstanbul: Kent Yayınları.
- Fırat, D., & Fırat, D. (2022). *Şeyh Said Oğlu Şeyh Ali Rıza Hatıraları: Babam Şeyh Said*. Ankara: 40 Kitap Yayınları.
- Fırat, M. Ş. (1970). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (3. Basım). Ankara: Kardeş Matbaası.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları. (1992). *1. Cilt*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Ankara: Goloğlu Yayınları.

- Güneş, İ. (1997). *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet* (2. Cilt). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Kara, M. (2019). *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler* (8. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabekir, K. (2004). *Kürt Meselesi* (haz. Faruk Özerengin) (12. Basım). İstanbul: Emre Yayınları.
- Kardaş, A. (2004). *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Bitlis ve Çevresinde İz Birakanlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kavak, A. (2017). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (2. Basım). İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Kaya, F. (2005). *Mezopotamya Sürgünü Abdümelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü* (6. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Koç, N. (2013). Şeyh Said Ayaklanması. *Turkish Studies*, 8(2), 153-166. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4101>
- Koçin, A., & Ertüren, E. (2020). *Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Said Davası Mahkeme Tutanakları*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Korkusuz, M. Ş. (2004). *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakir Velileri) I-II*. İstanbul: Kent Yayınları.
- Kutlay, N. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Kürtler* (2. Basım). İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Menek, A. (2012). *Kürt Meselesi ve Said Nursi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Memiş, A. (2000). *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mumcu, U. (2019). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925* (33. Basım). Ankara: Umag Vakfı Yayınları.
- Nalbantoğlu, İ. (1994). *Kasım Küfrevi'nin Ardından*. Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1992). *Tasavvuf Yolunda Mânevî Cihad*. İstanbul: Oğuz Yayınları.
- Ohinî, Ş. M. A. (t.y.). *Birketü'l-Kelimât Fî Menâkıbî Ba'di's-Sâdât*.
- Olson, R. (1989). *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*. Austin: University of Texas Press.
- Serdar, M. T. (2019). *Hazreti Pir Muhammed Küfrevi*. Bitlis: Uğurel Matbaası.
- Sevgen, N. (1967). Bizim Olan ve Bizim Olmayan Doğu'dan Hadiseler, Şahsiyetler Seyyid Taha. *Tarih Konuşuyor Dergisi*, 7(40), 3165-3167.
- Şark İstiklal Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*. (2016). TBMM Basımevi.
- Şimşir, B. (1991). *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi*. (1341/1925).
- Tenik, A. (2015). *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Toker, M. (1998). *Şeyh Said ve İsyanı*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluğ, N. H. (1975). *Halifeliğin Sonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yapıcı, A. (2015). *Gelenekten Modernizme Tekkeler ve Cumhuriyet*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yüksel, M. (1993). *Kürdistan'da Değişim Süreci*. İstanbul: Sor Yayıncılık.
- Ziyauddin, Ş. M. (1982). *Mektûbat*. İstanbul: Seriyeye Kitabevi.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi.

Dünya Gazetesi.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi.

Vakit Gazetesi.

Vatan Gazetesi.